

UTILITARISM, kokkuvõte Louis P. Pojmani (Tallinn 2005) *Eetika* lk 174 – 181 põhjal¹

Utilitarism (ld k „utilitas“ ehk „kasu“) on eetikateooria, mis saab alguse Šoti filosoofide Frances Hutchesoni, David Hume'i ja Adam Smithi töödest. Francis Hutcheson (1694-1746) on öelnud: „**Suurim Önn Suurimale Hulgale.**“

Eetikas on domineerinud kaks suurt teooria tüüpi:

1) **deontoloogiline** (kr k „deon“ ehk „kohustus“ ja „logos“ ehk „loogika“ või „õpetus“) **eetika**, kus väärtuse kandjaks on teo liik;

2) **teleoloogiline** (kr k „teleos“ ehk „eesmärgile suunatud“) **eetika**, kus väärtuse kandjaks on teo tulemus(ed).

Teleoloogilise eetika valitsevaks versiooniks on utilitarism. **Teleoloog** on inimene, kes eetiliste otsuste tegemisel püüab maksimeerida mittemoraalseid hüvesid – naudingut, õnne, heaolu, kannatuste leevendamist. Teleoloogi jaoks on õige ja väär mõõdupuuks võimalike tegude võrreldavad tagajärjed: õige on see tegu, mis annab parimad tagajärjed.

Deontoloogi huvitab **ainult teo õigsus**. Teleoloogi jaoks ei ole aga olemas sellist asja nagu teo sisemine väärtus, sest ta lähtub teo õigsuse hindamisel **teo tagajärgedest**. Deontoloog hoidub nt valetamisest, sest valetamises on midagi sisemiselt halba, see tegu iseenesest on väär.

Mõtlemiseks: kas valetamine ise on halb või on halvad tagajärjed, mida valetamine endaga kaasa toob? Kui näiteks mõistlik kalkulatsioon näitab, et vale teeb kasvõi natukenegi rohkem head kui tõerääkimine, siis kas meil on kohustus valetada?

Teleoloogilise eetika üheks näiteks on ka **eetiline egoism**. See on seisukoht, mille järgi **õige tegu on see**, mis toob **tegijale** suurima hulga hüve. Egoism on toimijale enesele kitsendatud teleoloogiline eetika. Utilitarism on aga **universaalne** teleoloogiline süsteem. Utilitarism nõuab ühiskonna hüve maksimeerimist. Utilitarismi² põhimõte kõlab nii: **suurim hüve suurimale hulgale!** Seega pole utilitarism egoistlik käsiltus.

Utilitarism jõuab oma klassikalisse staadiumi **Jeremy Benthami** (1748-1832) ja **John Stuart Milli** (1806-1873) teostes. Nende jaoks oli vastuvõetamatu 18. ja 19. sajandi Suurbritannia õiguse ja moraali reeglitest kammitsetud ühiskond. Nad soovisid panna seadusi teenima inimeste vajadusi ja huve. Benthami põhitöö oli suunatud sellele, et põhjalikult reformida õigussüsteemi. Ta oleks vabalt võinud parafraseerida Kristust: „Moraal ja õigus tehti inimese jaoks, mitte inimene moraali ja õiguse jaoks.“ Utilitaristide jaoks ei anna midagi head deontoloogilistest reeglitest kinnipidamine.

Kui deontoloogid usuvad, et kurjategija karistamise näol on tegu **kättetasumisega** – kõiki süüdlasi tuleks karistada vastavalt sooritatud **teo raskusele**, siis utilitaristid usuvad, et süüdlast tuleks karistada ainult siis, kui karistus teeniks **tõkestamise või ärahooldmise eesmärki**. Selle asemel, et karistada kurjategijat X täpselt vastavalt tema teo pahaloomulisuse astmele, peaksime leidma sellise karistuse, mis on optimaalseks heidutusvahendiks. Utilitarismi kohaselt on süüdlasele mõistetavaks karistuse õigeks määraks see määr, mis toob **kõige rohkem head või kõige vähem halba** kõigile neile, keda karistus mõjutab. Kahju määr, mida põhjustatakse kurjategijale X, peab olema eelistatav kahjule, mida tahetakse vältida. Kui kurjategija X karistamine pole millekski hea, tuleks ta vabaks lasta. Eriti juhul, kui on väga tõenäoline, et X ei soorita enam uut kuritegu ja kui karistus ei hoia kedagi teist tagasi kuritööd sooritamast.

Mõtlemiseks: kas demokraatlikus riigis – inimõigusi ja kodanike vabadusi kaitsvas ühiskonnas -, on otstarbekas kasutada deontoloogilist karistusviisi või hoopis utilitaristlikku lähenemist? Benthami arvates on karistus pahe ja kannatus, mida tuleb rakendada vaid siis, kui see osutub vältimatuks. Kui karistus toob endaga kaasa rohkem kahju kui mittekaristamine, siis tuleks karistamisest loobuda. Utilitaristi jaoks on oluline ka karistuse **ähvardus**. Kui juba kedagi karistatakse, siis järelikult ähvardus ei toiminud. Kui ähvardus oleks olnud edukas, siis poleks karistust, mida õigustada.

Utilitarismil on kaks printsiipi:

1) **konsekventsialistlik printsiip** (teleoloogiline aspekt) ütleb, et teo õigsus või väärus on määratud teo tagajärgede headuse või halbusega; seega loeb eesmärk, mitte vahend; eesmärk õigustab abinõu;

2) **kasulikkuse printsiip** (hedonistlik aspekt) ütleb, et ainus asi, mis on hea iseenesest, on teatud tüüpi seisund – nt nauding, õnn, heaolu. Hedonistlik utilitarism peab naudingut ainsaks hüveks ning valu/kannatust ainsaks halvaks.

Mõtlemiseks: milliseid eetilisi probleeme võib põhjustada arusaam, et eesmärk pühendab abinõu?

Bentham mõtles välja mooduse, kuidas mõõta naudingut ja valu. Seda skeemi nimetas ta **hedonistlikuks arvutuseks**: mistahes naudingut või valukogemuse kvantitatiivne määr saadakse, kui summeeritakse nauditava või piinava kogemuse seitse aspekti.

Seega naudingute mõõtmisel tuleb arvestada järgmistega (Meos 1998):

1. intensiivsus – intensiivsem nauding on väärtuslikum;
2. kestvus – kauemkestvam nauding on väärtuslikum;
3. tõenäosus – kui mingit tegu planeerida, siis tuleb eelistada tõenäolisemat naudingut;
4. lähedus – eelistada tuleb ajaliselt lähemaid naudinguid;

¹ Tumeda trükitud kohad ehk rõhuasetused on tehtud õpetaja poolt.

² Utilitarismil on ka tavatähendus: see on püüe saada kõigest materiaalselt kasu (Meos, 1998).

5. viljakus – nauding on viljakas siis, kui see arendab nautimisvõimet;
6. puhtus – nauding on puhas, kui see ei põhjusta mingeid kannatusi;
7. ulatus – kui mingi teguviis puudutab ka teiste huve, siis tuleb arvestada, kui paljudele nauding osaks saab.

Kannatuste puhul tuleb arvestada samade teguritega (Kui pikalt kestab? Kui intensiivne? jne). Eelistada tuleb valikut, mille puhul kannatused oleksid vähemkestvad jne ning mille naudingud kestaksid võimalikult kaua, intensiivselt jne. (Meos 1998)

Teo väärtust võib Benthami arvetes hinnata õnne ühikutes ehk **hedonites**. Kui näiteks kooli lõpetamine põhjustab 100 hedonit rohkem, kui mittelõpetamine, siis tuleks kindlasti eelistada esimest varianti.

Utilitarismi arendas edasi Benthami hiilgav mantlipärija John Stuart Mill. Tema utilitarismi nimetatakse **eudaimonistlikuks utilitarismiks**. „Eudaimonia“ on kreeka keeles „õnn“. Milli järgi leidub kahte tüüpi naudinguid: madalamad ehk **elementaarsed naudingud** (söömine, joomine, seksuaalsus, puhkamine) ja **kõrgemad naudingud** (intellektuaalsus, teaduslik teadmine, kõrgkultuur). Milli arvates kõrgemad naudingud ületavad madalamaid. Inimesed on tema arvates sedalaadi olendid, kellel on tõeliselt õnnelik olemiseks rohkem tarvis kui nt sigadel. Seega parem on olla rahulolematu Sokrates kui rahulolev siga. Lähtuvalt Milli mõtetest võib küsida, kas täiuslik elu hõlmab mõlemad, nii meelelisi kui ka intellektuaalseid naudinguid? Kindel on see, et Milli meelest olid intellektuaalsed naudingud väärtuslikumad.

Milli hinnangul saab naudingu kvaliteedi üle otsustada lõplikult ainult asjatundja, kes peab kindlasti võrreldavaid naudinguid tundma; asjatundja ei saa Milli arvates olla see, kes väarikuse puudumise tõttu eelistab just madalamaid naudinguid (Meos, 2010, lk 319).

Mõtlemiseks: kas inimolendile on sobimatu piirduda ainult meelelist tüüpi naudingutega? Milli arvates on parem olla kannatav Sokrates kui rahulolev lollpea. Kas need, kellel on õnneks vähe vaja, on sama primitiivsed ja rumalad kui „rahulolev siga“? Kas kõrgemate võimetega olendil on õnneks rohkem vaja? Kui tõepoolest on, siis nt intellektuaalide ühiskonnakriitika ei tähenda mitte mõttetut virisemist, vaid hoopis seda, et nad ei suuda kõrgema intellekti tõttu rahulduda primitiivsega (nagu seda teevad „rahulolevad lollpead“).

Utilitarismi kaks tüüpi

1. **Teoutilitarism** – utilitarismi tüüp, mis hindab sooritavat tegu sõltumata taustast; õige teoks on see alternatiiv, mille tulemuseks on kõige suurem kasu. Teisiti öeldes – alati tuleb teha see tegu, mis maksimeerib kasu.

Kasulikkuse printsiipi rakendades ütlevalt sellised teoutilitaristid nagu Bentham, et ideaalis peaksime rakendama seda printsiipi kõigile alternatiividele. Praktikas on aga keeruline teha arvutusi, milline tegu on

õige, sest sageli tuleb otsus teha spontaanselt ja kiiresti, siis on aga abi nn kirvereeeglitest nagu „üldiselt ära valeta“, „üldiselt pea oma lubadusi“.

2. **Reegliutilitarism** – tegu on õige siis ja ainult siis, kui seda nõuab reegel, mis kuulub sellisesse reeglite kogumisse, mille omaksvõtmine tooks ühiskonnale rohkem kasu kui mistahes mõeldav alternatiiv.

Mõtlemiseks (Pojman, 2005, lk 184): Oletame, et lubasite kohtuda oma õpetajaga kell kolm pärast lõunat tema tööruumis. Kohtumisele minnes aga satute teeserval olevale liiklusõnnetuse ohvrile, kes vajab kiiresti abi. Kas antud olukorras hädasolijate aitamise reegel kaalub üles lubaduste pidamise reegli? Mis tundub Sulle ilmne?

Reegliutilitarist võib mõnikord reeglite võrdlemisel kasutada **jäägi reeglit**, mille kohaselt tuleb talitada järgmiselt: kui ei kehti mingi teine reegel, tee lihtsalt seda, mis sinu parima hinnangu kohaselt maksimeerib kasu.

Näide 1 (Pojman, 2005, lk 185)

Oletame, et halva mainega kunagine vang Charley on mõistetud süüdi tõsisel kuriteos ja talle määratakse raske karistus. Teie olete kohtu eesistuja ning olete äsja saanud värskeid tõendeid, mis vabastaksid Charley kuriõõ kahtlusest, kui nad esitataks kohtule. Kuid ühtlasi on teil tõendeid – mida aga ei saa kohtus kasutada – selle kohta, et Charley on süüdi ühes teises, niisama rängas kuriteos, milles talle pole süüdistust esitatud. Tõendusmaterjal viitab sellele, et Charley on ohtlik mees, kes ei tohiks linnatänavaile vabalt ringi liikuda.

Arutle, mida teeks:

a) teoutilitarist? (kalkuleerib nii, et võrdleb omavahel tegusid)

b) reegliutilitarist? (kalkuleerib nii, et võrdleb omavahel reegleid, millest peaks käitumisel lähtuma)

Näide 2 (Pojman, 2005, lk 171)

Oletame, et viibid koos sureva miljonäri üksikul saarel. Surivoodil lamades palub ta sinult viimast teenet:

„Ma olen pühendanud kogu oma elu pesapallile ning olen viiekskümneme aasta vältel leidnud lõpmata suurt naudingut, ja mõnevõrra ka kannatusi, ergutades oma kisaga New York Yankeesi meeskonda. Nüüd, kui ma olen suremas, tahan kogu oma vara – 10 miljonit dollarit – anda sellele meeskonnale. Kas sa võtaksid selle raha (ta osutab karbile, mis sisaldab kaht miljonit suurtes rahatähtedes) ja annaksid selle Yankeesi omanikule George Steinbrennerile, et ta saaks osta paremaid mängijaid?“ Sa nõustud miljonäri soovi täitma, mispeale ilmub tema näole ääretut kergendust ja tänulikkust väljendav naeratus ning ta sureb sinu käte vahel. New Yorgis näed ajalehes oma lemmikheategevusorganisatsiooni, Maailma Nälja Leevendamise Organisatsiooni kuulutust, kus kutsutakse üles annetama kaht miljonit dollarit, mille abiga saaks päästa näljasurmast 100 000 inimest Ida-Aafrikas.

Arutle: Mida teeks utilitarist? Mida deontoloog?

Näide 3 (Pojman, 2005, lk 172)

Vaikel ookeanil on kaks meest päästeparvel nälga suremas. Ühel päeval leiavad nad parvel olevast kastist pisut toitu. Toidust piisaks aga ainult ühe elushoidmiseks, kuni parv jõuab saarele, kust võib leida abi. Kui nad toidu jagavad, surevad tõenäoliselt mõlemad. Üks meestest on hiilgav teadlane, kes on (tõenäoliselt) välja mõelnud ravimi vähi vastu. Teine mees on silmapaistmatu. Muid olulisi erinevusi nende kahe vahel pole.

Mida on moraalselt õige teha – lähtuda teo iseloomust või tagajärgedest?

Kasutatud allikad

Pojman, Louis P. *Eetika*. Tartu Ülikooli eetikakeskus, Tallinn 2005.

Meos. I. *Filosoofia põhiprobleemid*. Tallinn, Koolibri 1998.

https://www.indrekmeos.xyz/e_raamat/Meos_I_Filos_pohiprobleemid.pdf